

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ اسلام

عنوان:

تاریخ تشیع در ایران از زوال صفویه تا پایان زندیه

استاد راهنما:

دکتر حسین ایزدی

استاد مشاور:

دکتر زهرا روح الهی امیری

نگارش:

فاطمه پهلوان پور

خرداد ۱۳۹۰

تقدیم :

تقدیم به پدر و مادر زحمتکش و عزیزتر از جانم

تقدیر و تشکر:

بنده در راه تدوین و تألیف این رساله بعد از تکیه و توکل بر خداوند متعال و توسل به ائمه اطهار(ع) قدردان راهنمایی‌ها و زحمات فراوان اساتید محترم و گرانقدر خویش جناب آقای دکتر ایزدی و سرکار خانم دکتر امیری می‌باشم و از ایشان بخاطر مساعدت‌ها و دلسوزی‌هایشان نهایت تشکر را دارم. همچنین از آقای دکتر فلاح زاده مدیر گروه محترم تاریخ دانشگاه باقرالعلوم(ع) جهت دلگرمی و تشویق و لطف ایشان به بنده بسیار سپاسگذار می‌باشم.

چکیده:

این نوشتار با عنوان (تاریخ تشیع در ایران از زوال صفویه تا پایان زندیه) در پاسخ به این سؤال اصلی که «تشیع و علمای شیعه بعد از زوال صفویه تا پایان زندیه چه وضعیت و چه جایگاهی داشتند؟» این فرضیه را مطرح می‌کند « با توجه به ماهیت استبدادی و جائزانه حکومت‌های افغان، افشاریه و زندیه، به نظر می‌رسد که علمای شیعه با استفاده از عنصر تقیه و روش محافظ کارانه در پیشبرد احکام و دستورات شیعی و اسلامی استفاده می‌کردند و بدین ترتیب هم روابط مسالمت آمیزی با حاکمان داشتند و هم موقعیت خویش را در نزد مردم حفظ می‌کردند.»

برای اثبات این فرضیه ابتدا نگاهی به شرایط سیاسی - اجتماعی حاکم بر عصر مذکور و سیاست مذهبی حاکمان این دوره می‌اندازیم. نقش تشیع از ابتدای ورود اسلام به ایران تا رسمی شدن این مذهب در دوره صفوی بسیار کمرنگ بود. در دوره صفویان که کشور از یک آرامش و ثبات سیاسی و اقتصادی برخوردار بوده، علمای شیعه از یک جایگاه والای سیاسی و اجتماعی برخوردار گردیدند. اما بعد از زوال صفویه به دست افغانان سنی مذهب، جایگاه تشیع و علمای شیعه بسیار تضعیف شد. بعد از افغانان، نادر شاه نیز برای پیشبرد مقاصد سیاسی خود، از این مذهب استفاده‌های سیاسی به ضرر شیعیان کشور نمود، اما در زمان کریم خان زند تا حدود زیادی اوضاع تشیع و علمای شیعه بهبود یافت. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که تشیع در این دوران دچار تزلزل شدیدی شد که چگونگی برخورد حکومتها در این فاصله زمانی یعنی زوال صفویه - افشاریه و زندیه با شیعیان و علمای شیعه و وضعیت سیاسی - اجتماعی و فرهنگی تشیع در این دروان، موضوعی است که این رساله به آن می‌پردازد.

کلمات کلیدی: تشیع - علمای شیعه - افغانان - نادر شاه افشار - کریم خان زند.

« فهرست مطالب »

مقدمه (طرح تفصیلی تحقیق):	۱
بیان مسئله	۱
اهمیت و فایده موضوع	۱
سابقه تحقیق	۲
سؤال اصلی تحقیق:	۲
سوالات فرعی تحقیق:	۲
فرضیه‌های تحقیق:	۲
پیش فرض‌های تحقیق:	۳
روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:	۳
سازمان دهی تحقیق:	۳
معرفی منابع:	۴
فصل اول:	۱۱
وضعیت سیاسی ایران از زوال صفویه تا پایان زندیه	۱۱
حکومت افغانها در ایران:	۱۲
روی کار آمدن نادرشاه افشار:	۱۵
اقدامات نادر پس از تاجگذاری:	۱۶
چگونگی به قدرت رسیدن کریم خان زند:	۱۷

فصل دوم:	۲۱
وضعیت تشیع در ایران از ورود اسلام تا زوال صفویه	۲۱
خلاصه‌ای از وضعیت تشیع از آغاز تا روی کار آمدن مغولان:	۲۲
وضعیت تشیع در زمان حمله مغول و دوره ایلخانان:	۲۶
وضعیت تشیع در دوره تیموریان:	۳۰
وضعیت تشیع در دوره ترکمانان:	۳۱
به قدرت رسیدن صفویان با تکیه بر نیروی تشیع:	۳۲
وضعیت روحانیون شیعه در دوره صفویه:	۳۵
فصل سوم:	۴۰
وضعیت سیاسی تشیع در دوره افغانها، افشاریه و زندیه	۴۰
۱- وضعیت سیاسی تشیع در هنگام حمله افغانها:	۴۱
۱-۱- مهاجرت علمای شیعه پس از سقوط صفویه به هند:	۴۲
۱-۲- چگونگی برخورد افغانها با شیعیان در ایران:	۴۴
۱-۲-۱- عملکرد محمودافغان در خصوص شیعیان:	۴۴
۱-۲-۲- عملکرد اشرف افغان در خصوص شیعیان:	۴۶
۲- وضعیت سیاسی تشیع در دوره افشاریه:	۵۰
۱-۲- سیاست مذهبی نادر شاه:	۵۰
۲-۲- وضعیت روحانیون شیعه در دوره نادر شاه:	۵۱
۲-۳- دلایل نادر برای اتخاذ سیاست مذهبی خویش:	۵۵

- ۵۶ ۱-۳-۲- لگدمال کردن دولت صفوی و مشروعیت آنان:
- ۵۷ ۲-۳-۲- وجود سربازان سنی در لشگر نادر:
- ۵۸ ۳-۳-۲- از بین بردن اختلافات مذهبی و آثار ناگوارش:
- ۵۹ ۴-۲- معاهده نجف:
- ۶۱ ۵-۲- انجمن کردان و ناکامی نادر در وحدت تشیع و تسنن:
- ۶۳ ۶-۲- مقامات مذهبی در دوره افشاریه:
- ۶۳ ۱-۶-۲- ملاباشی:
- ۶۳ ۲-۶-۲- صدرالصدور:
- ۶۴ ۳-۶-۲- شیخ الاسلام:
- ۶۴ ۴-۶-۲- قاضی:
- ۶۴ ۵-۶-۲- قاضی عسکر:
- ۶۵ ۳- وضعیت سیاسی تشیع در دوره زندیه:
- ۶۵ ۱-۳- سیاست مذهبی کریم خان زند و جانشینانش:
- ۶۷ ۲-۳- وضعیت روحانیون شیعه در دوره کریم خان زند:
- ۷۱ ۳-۳- کریم خان و مذهب تشیع:
- ۷۴ ۴-۳- مقامات مذهبی در عصر زند:
- ۷۴ ۱-۴-۳- ملاباشی:
- ۷۵ ۲-۴-۳- شیخ الاسلام:
- ۷۶ ۳-۴-۳- مجتهد:
- ۷۶ ۴-۴-۳- صدر:

۷۷ ۳-۴-۵- قاضی:
۷۸ ۳-۴-۶- قاضی عسکر:
۷۹ فصل چهارم:
۷۹ وضعیت فرهنگی و اجتماعی تشیع در دوره افغانها، افشاریه و زندیه:
۸۰ وضعیت حوزه های علمیه و مدارس و کتابخانه ها در دوره فترت:
۸۲ ۱- وضعیت آبادانی و ساخت و سازهای مذهبی در دوره فترت:
۸۳ ۱-۱- بناهای مذهبی در دوره افشاریه:
۸۳ ۲-۱- بناهای مذهبی در دوره زندیه:
۸۶ برپایی مراسم مذهبی در دوره فترت با تأکید بر تعزیه خوانی:
۸۸ علمای شیعه در دوره حمله افغانها به ایران:
۱۰۱ علمای شیعه در دوره افشاریه:
۱۰۷ علمای عصر زندیه:
۱۱۰ نتیجه گیری:
۱۱۲ فهرست منابع:
۱۲۵ ضمائم:

مقدمه (طرح تفصیلی تحقیق):

بیان مسئله: (تشریح ابعاد و حدود مسأله و معرفی دقیق آن، بیان جنبه‌های مجهول و مبهم و متغیرهای مربوط به پرسش‌های تحقیق)

در جامعه ایران، مذهب همیشه به عنوان مهمترین اصل مطرح بوده است به خصوص بعد از ورود اسلام به ایران جایگاه ویژه تشیع و روحانیت شیعه در حیات اجتماعی و سیاسی ایران مورد بحث جدی بوده است. بویژه اینکه حکومتها برای جلب حمایت عامه و مشروعیت بخشیدن به حکومت خویش هر کدام به نوعی از مذهب تشیع یا تسنن بهره می بردند. در این رساله مسأله مبهم و سؤال این است که در طی سالهای زوال صفویه یعنی زمانی که افغانهای سنی به ایران حمله آوردند و در پی آن دوره افشاریه و زندیه، مذهب تشیع دچار چه چالشهایی شد و اینکه آیا تزلزل و رکودی که در دوره حاکمیت افغانها و دوره نادرشاه افشار گریبانگیر شیعه و شیعه گری شد، در دوره های بعد نیز تداوم پیدا کرد و یا به عنوان مرحله ای گذرا و بی اهمیت می توان به آن نظر کرد؟ هم چنین در این فاصله زمانی عکس العمل و تعامل روحانیون و علمای شیعه نسبت به این مخالفتها و دشمنی های حاکمان این دوره با تشیع چگونه بوده است؟

اهمیت و فایده موضوع: (ذکر فواید علمی یا کاربردی)

این نوشتار از آن جهت حائز اهمیت می باشد که خوانندگان و پژوهشگران علاقه مند را با روند مذهب تشیع و نقش علمای شیعی (از پایان صفویه تا پایان زندیه) آشنا سازد و روابط علمای شیعی با این حکومتها را مورد باز شناسی قرار دهد. به نظر بنده در واقع هدف از انتخاب این موضوع روشن شدن سیر تاریخی تشیع در این ادوار و هم چنین اینکه چگونه علما در وضعیت پر تلاطم بعد از سقوط صفویه که کشور دستخوش هرج و مرج شد، موقعیت خویش را حفظ کرده و نقش خویش را چگونه در این شرایط بحرانی ایفا می کردند، می باشد.

سابقه تحقیق: (ذکر سابقه دیدگاه‌ها و مهمترین تحقیقات (کتاب، پایان نامه، مقاله) در زمینه موضوع و بیان کمبودها و اشکالات آن)

هر چند منابع این دوره بسیار محدود می باشد اما تحقیقات و تألیفات حائز اهمیتی در این زمینه به انجام رسیده است که در ذیل به چند نمونه از آنها اشاره می شود:

تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا قرن دهم هجری = رسول جعفریان

تشیع و تصوف تا آغاز سده دوازدهم هجری = دکتر کامل مصطفی الشیبی = ترجمه علیرضا ذکاوتی

تاریخ اجتماعی ایران در عصر افشاریه = رضا شعبانی

مقاله نادر و طرح وحدت تشیع و تسنن - رسول جعفریان

سؤال اصلی تحقیق:

تشیع و علمای شیعه بعد از زوال صفویه تا پایان زندیه چه وضعیت و جایگاهی داشتند؟

سؤالات فرعی تحقیق:

۱- رویکرد دولتهای حاکم عصر افشار و زند نسبت به تشیع و شیعیان چگونه بوده است؟

۲- وضعیت سیاسی - اجتماعی روحانیون شیعی پس از سقوط سلسله صفویه چگونه بود؟

۳- نقش سیاسی - اجتماعی علما در دوره زندیه چگونه بود؟

۴- رابطه سیاسی علما و حکومت در دوره افشار و زند به چه صورتی بود؟

۵- آیا بعد از سقوط صفویه شیعیان در برگزاری مراسم مذهبی خود آزاد بودند؟

فرضیه‌های تحقیق: (هر فرضیه به صورت یک جمله خبری نوشته شود)

بعد از زوال صفویه به دست افغانان سنی مذهب جایگاه تشیع و علمای شیعه بسیار تضعیف شد.

نادرشاه برای پیشبرد مقاصد سیاسی خود از مذهب تشیع و تسنن استفاده‌های سیاسی به ضرر شیعیان

کشور نمود و تشیع دچار رکود شدیدی شد.

در زمان کریم خان زند تا حدود زیادی وضعیت شیعیان بهبود یافت و این مذهب تداوم پیدا کرد.

با توجه به ماهیت استبدادی و جائزانه حکومت‌های افغان و افشاریه به نظر می‌رسد که علمای شیعه از عنصر تقیه و روش محافظه کارانه در پیشبرد احکام و دستورات شیعی و اسلامی استفاده می‌کردند و بدین ترتیب هم روابط مسالمت آمیزی با حاکمان داشتند و هم موقعیت خویش را در نزد مردم حفظ می‌کردند. در دوره زندیه با توجه به روحیه تسامح گرایانه کریم خان زند او ضمن احترام گذاشتن به علمای شیعه تا جایی که امکان داشت از دخالت و نفوذ آنها در امور حکومتی جلوگیری می‌کرد.

پیش فرض‌های تحقیق:

- علما و روحانیون شیعه در دوره صفویه دارای جایگاه اجتماعی و سیاسی ویژه‌ای بودند.
- مذهب رسمی ایران از زمان تشکیل صفویه تا قبل از عصر نادری و زندیه شیعه اثنی عشری بود.
- تشیع همزمان با سقوط صفویه تا پایان زندیه روند یکسان و متعادلی نداشته است.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:

بعد از جمع آوری اطلاعات و داده‌ها از طریق منابع مکتوب و اسناد به روش توصیفی و تحلیلی به تجزیه و تحلیل اطلاعات می‌پردازیم.

سازمان دهی تحقیق: (ذکر عناوین اصلی و فرعی فصول)

در نوشتار پیش رو تلاش بر آن است تا در چهار فصل وضعیت تشیع و علمای شیعه از زمان سقوط صفویه با حمله افغانه تا پایان دوره زندیه مورد تأمل قرار گیرد.

فصل اول به طور مختصر اوضاع سیاسی کشور را همزمان با ورود و حمله افغانه به ایران و حکومت هفت ساله آنها و چگونگی تسلط نادرشاه افشار بر اوضاع نابسامان کشور و مهمترین اقدامات وی در راستای برقراری نظم و امنیت در جامعه و سپس روی کار آمدن سلسله زندیه با تأکید بر اقدامات کریم خان زند، مورد بررسی قرار خواهد داد.

فصل دوم وضعیت و جایگاه تشیع و چگونگی برخورد حکومتها با علمای شیعه و شیعیان از آغاز ورود اسلام به ایران با تأکید بر دوره صفویه که اوج قدرت شیعیان می‌باشد تا پایان این دوره را مورد تأمل قرار می‌دهد.

در فصل سوم به وضعیت سیاسی تشیع و چگونگی تعامل دولتها با روحانیون شیعی وقت، به هنگام سقوط سلسله صفویه و تسلط افغانه بر کشور و هم چنین در دروه افشاریه و زندیه با تأکید بر سیاست مذهبی نادر شاه افشار و کریم خان زند پرداخته می‌شود.

فصل چهارم وضعیت فرهنگی و اجتماعی تشیع در دوره مذکور (از سقوط صفویه تا پایان زندیه) را به بررسی می‌گذارد که وضعیت علمی و فرهنگی و مذهبی جامعه و فعالیتهای علمی علمای شیعه آن روزگار را به تصویر می‌کشد.

معرفی منابع:

تواریخ عمومی اواخر دوره صفویه تا پایان زندیه:

- جهانگشای نادری^۱: میرزا مهدی که از منشیان و مشاوران مخصوص نادر بود، پس از کشته شدن نادر صلاح خود را در آن دید تا در گوشه‌ای بنشیند و باقی ایام را در انزوا و گوشه نشینی که پرده ابهامی بر زندگی وی افکنده است، کتابت کند. این کتاب در چهل بخش نوشته شده، آغاز آن با شورش ترکمانیه ساین خانی و سلطنت علی شاه و ابراهیم شاه پایان جهانگشای نادری است. از آنجا که میرزا مهدی خان در تمام سفرها، جنگها، پیروزیها و شکستهای نادر حضور داشته و حوادث را در کتاب خود با قلمی شیوا نگاشته است لذا نوشته او برای دوره موردنظر ما ۱۱۶۰-۱۱۳۵ از سایر منابع مستندتر و موثق تر است.^۲

- عالم آرای نادری^۳ یکی از مفصل ترین کتب تاریخی دوره نادرشاه افشار است. مؤلف کتاب محمد کاظم وزیر در سال ۱۱۳۳ه در مرو دنیا آمد و در سال ۱۱۵۳ه در هرات به حضور نادر رسید و در لشکر کشیهای وی و سردارانش به ترکستان در سالهای ۱۱۵۳ و ۱۱۵۸ در سمت لشکر نویس انجام وظیفه کرده، در آخرین سفر نادر در ۱۱۵۹ه به کلات، او نیز در خدمت مخدوم خود بوده است و چون

^۱ میرزا مهدیخان استرآبادی، جهانگشای نادری، به تصحیح عبدالله انوار، انجمن آثار ملی، تهران، ۱۳۴۱.

^۲ همان، مقدمه.

^۳ محمد کاظم مروی، عالم آرای نادری، به کوشش محمد امین ریاحی، نشر علم، تهران، ۱۳۶۹.

در رکاب نادر در شرق بیشتر حضور داشته، بنابراین اطلاعات او درباره شورش مردم مرو، لشکرکشیهای نادر و جنگهای وی با ازبکان و به طور کلی اخبار شرق از سندیت بیشتری برخوردار است.^۱ در کل عالم آرای نادری به علت در برداشتن اخبار دست اول از دوره نادر و اطلاعات از وضع اجتماعی و اقتصادی و آداب و رسوم آن دوره ارزش کم نظیری دارد.

- زبده التواریخ اثر محمد محسن مستوفی^۲ تاریخی عمومی است که حوادث تاریخی متأخر را به ایجاز اما دوران صفویه تا سال ۱۱۵۱ه را به تفصیل نگاهشته است. این کتاب از بهترین منابع اواخر عصر صفویه است. مهمترین مطالب این کتاب درباره سلسله صفویه بویژه اواخر آن سلطنت شاه سلطان حسین، شورش افغانها، تصرف اصفهان و روی کار آمدن نادر را شرح داده است.

- فوائد الصفویه اثر ابوالحسن قزوینی^۳ که در سال ۱۲۱۱ه به ابوالفتح محمد میرزا یکی از بازماندگان بازماندگان خاندان صفویه در هند تقدیم کرد.^۴ در این اثر نویسنده به زبان بسیار ساده، حوادث سالهای ۱۱۳۵ه تا زمان نگارش اثر (۱۲۱۱ه) را نگاهشته است. او در این اثر بیشتر حوادث سلطنت شاه تهماسب دوم، محاصره اصفهان، ظلم و جور افغانها پرداخته و برای بیان حوادث دوره نادر و اقدامات او بیشتر از جهانگشای نادری بهره جسته است.

- مجمل التواریخ تألیف ابوالحسن بن محمد امین گلستانه^۵ شامل وقایع و حوادث پس از نادر شاه تا اوایل قاجاریه است و بیشتر به نام تاریخ زندیه شهرت یافته. مؤلف که وزارت کرمانشاه را در دوره سلطنت نادر به عهده داشته وقایع تاریخی ایران را از گذشته شدن نادرشاه شروع و پس از شرح حال و ذکر پادشاهی چند نفر از خاندان وی، حوادث دوران فرمانروائی کریم خان را به تفصیل آورده است.^۶

۱- همان، ج ۱، صص ۲۳-۱۸.

۲- محمد محسن مستوفی، زبده التواریخ، بنیاد موقوفات محمود افشار، تهران، ۱۳۷۵.

۳- ابوالحسن قزوینی، فوائد الصفویه، تصحیح مریم میر احمدی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۶.

۴- همان، پیشگفتار، ص ۹.

۵- ابوالحسن بن محمد امین گلستانه، مجمل التواریخ، به اهتمام مدرس رضوی، ابن سینا، تهران، ۱۳۴۴.

۶- همان، صص ۱۸-۱۰.

- مجمع التواریخ اثر میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی^۱ وقایع بین سالهای ۱۱۲۰-۱۲۰۷ه را در بر می‌گیرد. در این کتاب به علل شورش افغانها و وضعیت دربار شاه سلطان حسین به تفصیل پرداخته شده اما توجه چندانی به اقدامات نادر و سلطنت او نشده است.

- کتاب گلشن مراد (تاریخ زندیه) تألیف ابوالحسن غفاری کاشانی^۲ که به تشویق علیمرادخان زند پنجمین پادشاه خاندان زندیه نوشته شد و به همین جهت مؤلف آن را به نام این پادشاه، گلشن مراد خواند.^۳ مباحث این کتاب از سال ۱۱۹۴ه تا پایان سال ۱۲۰۶ه می‌باشد اما وقایع مربوط به سالهای ۱۲۰۶ تا ۱۲۱۰ه توسط میرزا محمد باقر فرزند مؤلف به کتاب افزوده شده است. گلشن مراد که یکی از مهمترین منابع تاریخ دوره زندیه است در یک مقدمه و سه مقاله در خصوص دوره سلطنت کریم خان و جانشینانش تألیف شده است. گلشن مراد بخصوص در بخش تذکره عرفا که به شرح حال عرفا و علمای دوره زندیه اختصاص یافته، در این نگارش بسیار برای بنده کار آمد بود.

- تاریخ گیتی گشای میرزا محمد صادق موسوی اصفهانی متخلص به نامی^۴ در میان سه چهار کتابی که در تاریخ سلسله زند نوشته شده، از همه دقیق تر و کاملتر و معتبر تر است. مؤلف آن نیز خود معاصر با وقایعی است که در این کتاب شرح می‌دهد و به همین جهت کمتر کتابی به زبان فارسی موجود می‌باشد که این اعتبار را داشته باشد. نامی اصفهانی نامش میرزا محمد صادق از سادات موسوی ساکن در اصفهان، برادرزاده میرزا رحیم حکیم باشی بوده و کتابش در مورد اصل و نسب طایفه زند و قدرت گیری کریم خان زند تا شرح حکومت لطفعلی خان بوده که البته این قسمت توسط میرزا عبدالکریم بن علی رضا الشریف نوشته شده است.^۵

^۱ - میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی، مجمع التواریخ در انقراض صفویه و وقایع بعد تا سال ۱۲۰۷ هجری، به تصحیح و اهتمام عباس اقبال، انتشارات طهوری و سنائی، ۱۳۶۵.

^۲ - ابوالحسن غفاری کاشانی، گلشن مراد، به اهتمام غلامرضا طباطبائی مجد، زرین، تهران، ۱۳۶۹.

^۳ - همان، مقدمه، ص ۸.

^۴ - میرزا محمد صادق نامی اصفهانی، تاریخ گیتی گشا، با تحریر و تحشیه دکتر عزیزالله بیات، تهران، بی تا.

^۵ - همان، صص ۹-۱۲.

سفرنامه‌ها و خاطرات:

- تاریخ و سفرنامه حزین اثر محمد علی حزین لاهیجی^۱ که فردی شاعر، فیلسوف، ریاضیدان، طبیب، تاریخ نگار و سیاح بوده و نزدیک به دویست اثر عربی و فارسی نگاشته است.^۲ سفرنامه او یکی از منابع تاریخی با ارزش دوره مورد نظر این تحقیق است. تاریخ حزین حوادث سالهای ۱۱۳۵-۱۱۳۲ه را در بردارد. حزین در جریان محاصره اصفهان حضور داشته و فجایع افغانها را در این شهر بازگو کرده است.

- زندگی نادر شاه اثر جونس هنوی^۳ از سفرنامه‌های قابل استفاده در این دوره می‌باشد. هنوی بازرگانی انگلیسی بود که در دوران سلطنت نادرشاه به ایران آمده، چون ترکمنها اموال او را به غارت بردند، شکایت نزد نادر برد و در سال ۱۱۶۷ه شرح مسافرت خود را به صورت کتابی چاپ کرد.^۴ این کتاب برای فهم وقایع دوره افشاریه کتابی بسیار قابل توجه است و در زمینه مسائل مذهبی آن دوران و سیاست مذهبی نادر مطالب جالبی دارد.

- سفرنامه ژان اوتر:^۵ اوتر که فرستاده ویژه دربار لویی پانزدهم به مدت ۱۱ سال در فاصله سالهای ۱۱۵۵-۱۱۴۴ه به ممالک شرق بویژه به ایران و عثمانی سفر کرده، علاوه بر ارسال گزارشهایی به دربار فرانسه سفرنامه‌ای می‌نویسد. وی در این سفرنامه گاه نادر را می‌ستاید و گاه بنا بر دلایلی چون مالیات بندی شدید از او انتقاد می‌کند.

^۱ - محمد علی حزین لاهیجی، تاریخ و سفرنامه حزین، تحقیق و تصحیح علی دوانی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۷۵.

^۲ - همان، مقدمه، صص ۹-۱۱.

^۳ - جونس هنوی، زندگی نادر شاه، ترجمه اسماعیل دولتشاهی، چاپ سوم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۷.

^۴ - همان، مقدمه، ص ۱.

^۵ - ژان اوتر، سفرنامه (عصر نادر شاه)، ترجمه دکتر علی اقبالی، چاپ دوم، سازمان انتشارات جاویدان، ۱۳۶۶.

- نامه‌های طیب نادر شاه اثر لویی بازن^۱: وی از کشیشان پادری است که در سال ۱۱۵۴ه در شهر دربند به حضور نادر رسید. در این هنگام ستاره اقبال نادر در ایران در اوج طلوع خود بوده است. وی بعدها به عنوان طیب مخصوص نادر به خدمت وی درآمد.^۲ او بیشتر از شقاوت نادر و کشتارهای وی سخن می‌گوید معه‌ذا منکر بی طرفی او و بیان حقایق و داوری منصفانه وی در معایب و محاسن نادرشاه نمی‌توان شد.

- سفرنامه ویلیام فرانکلین^۳: ویلیام فرانکلین علاوه بر آنکه از افسران ارشد سپاه بنگال بود شرق شناس صاحب نظری هم محسوب می‌شود. در سالهای ۱۲۰۲ و ۱۲۰۰ه دو بار به ایران سفر کرد.^۴ یادگار این مسافرت سفرنامه‌ای است که از وی باقی مانده. از مطالب جالبی که فرانکلین بدان می‌پردازد آزادی و آرامش اقلیت‌های مذهبی، عدم تعصب کریم خان در مقابل اقلیت‌ها و نیز کم شدن مالیات‌ها در زمان وی است.^۵ مطالب سفرنامه وی نظر به اینکه به رویدادهای اواخر سلسله زندیه و اوایل سلسله قاجار مربوط می‌باشد، در این رساله دارای اهمیت فراوان می‌باشد.

- سقوط اصفهان^۶ اثر گیلاتنز که گزارشهایی درباره سقوط اصفهان و حمله افغانها می‌باشد، مطالب مهمی درباره اختلاف و دشمنی میان شیعه و سنی در آن دوره دارد.

^۱ - همان، مقدمه، ص ۱۶.

^۲ - لویی بازن، نامه‌های طیب نادر شاه، ترجمه علی اصغر حریری، تهران، ۱۳۴۰

^۳ - همان، ص ۷.

^۴ - ویلیام فرانکلین، مشاهدات سفر از بنگال به ایران، ترجمه محسن جاویدان، مرکز ایرانی تحقیقات تاریخی، ۱۳۵۸.

^۵ - همان، صص ۳۰۶ - ۳۰۷.

^۶ - پطرس دی سرکیس گیلاتنز، سقوط اصفهان (گزارشهای گیلاتنز درباره حمله افغانان و سقوط اصفهان)، ترجمه محمد مهیار، چاپ دوم، انتشارات گلها، اصفهان.

اسناد و مدارک:

- اسناد و مکاتبات تاریخی ایران دوره افشاریه به کوشش محمد رضا نصیری^۱ که در آن تمام نامه‌های مبادله شده بین اشرف افغان، نادرشاه افشار و برخی از بزرگان ایران و سلاطین عثمانی و شیخ الاسلام‌ها و صدراعظم‌های وقت جمع آوری شده.

- اسناد و نامه‌های سیاسی و اداری نادر شاه و بازماندگانش^۲ که با کوشش دکتر عبدالحسین نوائی به صورت مجموعه‌ای نفیس درآمده است. در این اثر نامه‌های شاه تهماسب دوم، اشرف، نادرشاه و ... موجود است.

پژوهشهای جدید:

- پژوهشهایی را که از طرف محققان ایرانی و اروپایی درباره سقوط صفویه، شورش افغانها، سلطنت نادر و کریم خان و اوضاع مذهبی بویژه وضعیت تشیع و شیعیان در دوره ایشان صورت گرفته می‌توان به دو دسته تقسیم کرد:

۱- فارسی:

در زبان فارسی تحقیقات مستمر جناب آقای دکتر رضا شعبانی در این دوره حائز اهمیت است مثل «تاریخ اجتماعی ایران در عصر افشاریه»^۳ که قسمتی که به مذهب و سیاست مذهبی نادر شاه و هم چنین وضعیت روحانیون آن زمان پرداخته، بیشتر حائز اهمیت بود.

- تاریخ سیاسی اجتماعی ایران در عصر زند^۴ نوشته غلامرضا ورهرام که در زمینه مذهب و جایگاه تشیع در دوره زندیه بخصوص دوره کریم خان زند حائز اهمیت است.

^۱ محمد رضا نصیری، اسناد و مکاتبات تاریخی ایران در دوره افشاریه، جهاد دانشگاهی گیلان، ۱۳۶۴.

^۲ عبدالحسن نوائی، اسناد و نامه‌های سیاسی و اداری نادر شاه و بازماندگانش، زرین، تهران، ۱۳۶۸.

^۳ رضا شعبانی، تاریخ اجتماعی ایران در عصر افشاریه، بی نا، بی جا، ۱۳۶۵.

^۴ غلامرضا ورهرام، تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران در عصر زند، مؤسسه انتشارات معین، تهران، ۱۳۶۶.

- از مقالات می‌توان به مقاله نادر و طرح وحدت تشیع و تسنن^۱ از آقای دکتر رسول جعفریان اشاره کرد که نقطه نظرات جالبی ارائه می‌دهد.

۲- انگلیسی:

۱- انقراض سلسله صفویه اثر لارنس لکه‌هارت^۲ که شامل تحقیقات و ملاحظات انتقادی جالبی است و برای تشریح و تبیین علل سقوط صفویه، مولف از مآخذ فارسی، ترکی، روسی، ارمنی و اروپایی استفاده کرده است. او در این اثر به علل انحطاط سلسله صفوی، روابط خارجی، شورش افغان‌ها، تصرف اصفهان، روی کار آمدن محمود و اشرف افغان و غیره می‌پردازد.

۲- نادرشاه افشار^۳ که اثر دیگر لکه‌هارت می‌باشد که در این رساله بسیار مورد توجه قرار گرفت.

۳- اشرف افغان بر تختگاه اصفهان، اثر ویلم فلور^۴، به طور دقیق و مفصل به رویدادهای چگونگی محاصره‌ی اصفهان توسط افغانه پرداخته است.

^۱- رسول جعفریان، مقالات تاریخی «نادر و طرح وحدت تشیع و تسنن»، چاپ اول، نشر الهادی، قم، ۱۳۷۵.

^۲ - لکه‌هارت، لارنس، انقراض سلسله صفویه، ترجمه اسماعیل دولتشاهی، چاپ سوم، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۰

^۳ - لارنس لکه‌هارت، نادرشاه، ترجمه و اقتباس مشفق همدانی، چاپ دوم، امیرکبیر، تهران، ۲۵۳۷

^۴ - فلور، ویلم، اشرف افغان بر تختگاه اصفهان، ترجمه ابوالقاسم سری، چاپ اول، توس، تهران، ۱۳۶۷

فصل اول:

وضعیت سیاسی ایران از زوال صفویه تا پایان زندیه